

УДК 371.044.4

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-110-3-151-159>

ДУХОВНІСТЬ ЯК ДИНАМІЧНИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРИЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Н. С. Сідаш

ORCID 0000-0002-4569-4611

Автор представляє детальне наукове розуміння духовності та розглядає духовність як адаптивний, багатовимірний процес, а не жорстку доктрину. Досліджуючи духовність в історичних, психологічних і соціальних рамках, надається розширена картина того, як духовність служить джерелом індивідуального значення та соціальної єдності, що підтверджується сучасними міждисциплінарними дослідженнями духовності не тільки особистого пошуку сенсу життя, але і колективною, історично обумовленою практикою, яка може сформувати етичні рамки, суспільні норми та, зрештою, людський досвід. Розглядається ідея про те, що духовність у найширшому розумінні є фундаментальною частиною людської ідентичності та суспільного життя, що відображає складний, взаємопов'язаний характер вірувань, цінностей і культури.

Ключові слова: духовність, динамічний процес, адаптація, багатовимірний підхід, історичний контекст.

Формулювання проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Тема духовності зараз є важливою науковою сферою. Духовність стала поняттям, що визначає нашу епоху. Безумовно, зростаючий інтерес до духовності є одним із найбільших вражаючих аспектів сучасної культури, парадоксальним чином поставлений поряд зі зниженням духовності як цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Для огляду наукових досліджень ми виділили історичний, психологічний та соціологічно-культурний підходи.

Історичні дослідження вказують, що поняття духовності значно еволюціонувало від часів, коли воно розглядалося переважно в релігійному контексті, до сучасного розуміння як багатовимірного феномену. Праці істориків і теологів, зокрема Філіпа Шелдрейка «A Brief History of

Spirituality» (Sheldrake, 2013), відзначають, як соціальні і культурні зміни, зокрема епохи Просвітництва та секуляризації, сформували нові форми духовного вираження. Дослідження Ф. Шелдрейка та інших вчених підтверджують, що духовність стала все більше особистісним пошуком, де індивід самостійно формує духовні практики поза рамками традиційних релігійних інститутів.

У психології духовність розглядається як невід’ємна частина особистісного розвитку, де самореалізація і трансцендентність займають ключові позиції. Абрахам Маслоу в межах концепції самоактуалізації зазначає, що духовність є важливим етапом вищих потреб людини (Maslow, 1987). Віктор Франкл у книзі «Людина в пошуках сенсу. Психолог у концтаборі» (“Man’s Search for Meaning”) також робить акцент на тому, що пошук сенсу життя є глибоко духовним процесом, що має терапевтичний ефект для людини, особливо у критичних життєвих ситуаціях (Frankl, 2019). Сучасні дослідження в позитивній психології розглядають духовність як фактор, що підвищує стійкість, емоційне благополуччя та сприяє гармонійному розвитку особистості (Maslow, 1987).

Соціологічно-культурні дослідження трактують духовність як колективний та соціокультурний феномен, особливо на прикладі сучасної тенденції – духовний, але не релігійний. Роботи Вейда Кларка Руфа досліджують, як соціальні структури та культурні цінності формують сучасну духовність, особливо серед молодих поколінь, які шукають духовні сенси поза релігійними структурами, акцентуючи на самоідентичності та індивідуальній свободі (Roof, 2001).

Сучасні науковці дедалі частіше застосовують міждисциплінарний підхід до дослідження духовності, поєднуючи психологічні, соціологічні, антропологічні і релігієзнавчі підходи. Це дозволяє розглядати духовність як складний процес, що формується під впливом індивідуальних переживань, соціокультурного середовища та історичних умов. Наприклад, дослідження візуальної культури та мистецтва, такі як робота Брента Плейта «Religion, Art, Visual Culture», показують, як духовність передається через мистецтво і візуальні символи, які стають важливими для осмислення сакрального поза релігійними інститутами (Plate, 2002).

Таким чином, дослідження духовності як динамічного процесу демонструють, що це поняття є багатовимірним і багатоплановим. Воно розглядається як особистісний пошук, соціально та історично обумовлена практика, а також як джерело індивідуального та колективного сенсу буття. Міждисциплінарний підхід дозволяє глибше зрозуміти духовність у контексті сучасних культурних та соціальних змін.

Формулювання мети статті та завдань. У даному дослідженні ми маємо на меті дослідити адаптивну, багатовимірну природу духовності, її розвитку через історичні та соціальні контексти та її вплив на ідентичність і культурні цінності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Сучасне значення поняття «духовність» іноді є розпливчастим. Проте, незважаючи на нечіткість, можна припустити, що «духовність» відноситься до найглибших цінностей і смислів, за якими люди прагнуть жити. Іншими словами, «духовність» передбачає певний вид бачення людського духу і того, що допоможе їй досягти повного потенціалу.

Вчені іноді припускають, що нинішній інтерес до проблем духовності відображає суб'єктивний поворот у сучасній культурі. Тому він має тенденцію зосереджуватися або на окремій людині, її самореалізації чи на якомусь внутрішньому світі людини. Існує значне виправдання для цього твердження у споживацькому «духовному стилі життя», який пропагує фітнес, здоровий спосіб життя та цілісне благополуччя. На початку нового тисячоліття є ознаки того, що «духовність» вийшла за межі індивідуалістичного пошуку сенсу життя, адже дедалі частіше з'являється в дискусіях про суспільні цінності або трансформацію соціальних структур – наприклад, у посиленні на охорону здоров'я, освіту, виховання.

Духовність має більш визначений зміст, коли вона пов'язана з історичною релігійною традицією, такою як християнство. Християнство є його першоджерелом. З точки зору християнства, духовність стосується того, як наші фундаментальні цінності, спосіб життя та духовні практики відображають певне розуміння Бога, людської особистості та матеріального світу як контексту для перетворення людини.

Витоки поняття «духовність» лежать у латинському *spiritualitas*, пов'язаному з прикметником *spiritualis* (духовний). Термін походить від грецького *pneuma*, дух, і прикметника *pneumatikos* духовний. Важливо зазначити, що «дух» і «духовний» не є протилежність «фізичного» або «матеріального» (*грец.* *soma*, *лат.* *corpus*), але від «плоті» (*грец.* *sarx*, *лат.* *caro*) у значенні всього, що суперечить Духові Божому. Запланований контраст не між тілом і душею, але між двома ставленнями до життя. «Духовна особа» – у кому перебуває Дух Божий, або хто живе під впливом Духа Божого.

Під впливом «нової теології» схоластики, під впливом грецької філософії «духовність» почали використовувати для відмінності розумного людства від нераціонального творення. У середньовіччі термін найчастіше став використовуватися стосовно «духовного життя». Життя було

колективним за своєю природою, а не індивідуальним і не обмежувалося особистим інтер'єром, тому духовність була інтегрована в усі аспекти людського досвіду.

Підходячи до взаємозв'язку духовності та традиції західні культури в наші дні втомилися від ідеї бути залученим у потік традицій у часі. У наші дні не рідкість для людей вірити, що історія означає лише минуле як щось цікаве, але не критичне для нашого майбутнього. Традиція деякими людьми сприймається як консервативна сила, від якої нам потрібно звільнитися, якщо ми бажаємо жити більш раціонально. Прагнення до негайності, заохочене споживацтвом, також створює культуру без пам'яті. Мабуть, найпотужнішим фактором у ХХ столітті стала віра в історію як прогресивну силу. Незважаючи на сучасні сумніви, історична свідомість є людською потребою. Це нагадує нам про контекстну природу і особливість духовних цінностей. Духовні традиції не існують на якомусь ідеальному рівні вище і за межами історії. Витоки і розвиток духовних традицій відображають обставини часу і місця, а також психологічний стан залучених людей. Адже вони втілюють цінності, які є соціально зумовленими.

Підтвердження цьому можна знайти у книзі Філіпа Шелдрейка «A Brief History of Spirituality», яка є комплексним дослідженням генези та трансформації християнської духовності, простежуючи її розвиток від ранньохристиянських громад до сучасності. Ф. Шелдрейк застосовує історико-критичний та феноменологічний підходи, аналізуючи динаміку духовних практик та доктрин, які визначали специфіку різних парадигм християнської духовності (Sheldrake, 2013).

Ф. Шелдрейк аналізує ранньохристиянські джерела, у тому числі і біблійні тексти, наголошуючи на центральному місці концепції «учнівства» як трансформаційного процесу, спрямованого на набуття онтологічної подоби з Христом. Автор зазначає, що початкові форми духовності були пов'язані з літургічним досвідом та колективними ритуальними практиками.

У дослідженні чернецтва Ф. Шелдрейк застосовує типологічний підхід, виділяючи ключові духовні цінності: аскези, анахоретизм та дисципліну. Він досліджує внесок єгипетського чернецтва та бенедиктинської традиції у формування чернечої аскези як інструменту внутрішнього очищення та сходження за схемою триступеневого шляху – катарсис, теорія та теозис.

У періоді «міської духовності» Ф. Шелдрейк відзначає зрушення від чернечого ізоляціонізму до суспільно орієнтованої духовності, що пов'язане з розвитком міських центрів та університетів. Він наголошує на їх значущості, адже вони сприяли включенню соціальної місії християнської духовності та служіння в міському середовищі.

Ф. Шелдрейк описує кризу пізньосередньовічної духовності, викликану Реформацією та Конрреформацією, відзначаючи перехід від sacramentalної моделі до внутрішньої, індивідуальної духовності. Він аналізує протестантську духовність М. Лютера та Ж. Кальвіна, католицьку реформу Ігнатія Лойоли та містичні традиції Терези Авільської, акцентуючи їх внесок у еволюцію особистісно орієнтованих та споглядальних практик.

Епоху Просвітництва та викликів модернізму Ф. Шелдрейк відзначає як вплив раціоналізму та секуляризації на духовні традиції, досліджуючи розвиток пієтизму, методизму та американської протестантської духовності. Автор аналізує вплив інтелектуальної автономії Просвітництва на формування «приватної» релігійності та нові форми протестантської та католицької духовності, орієнтованих на екзистенційний досвід віри.

XX століття: від модернізму до постмодернізму та «пророчо-критичної парадигми» Ф. Шелдрейк аналізує феномени соціально ангажованої духовності, що виникає під впливом теології визволення, феміністської теології та руху за права людини. Він відзначає перехід до більш демократичних форм духовності, наголошуючи на важливості соціальної справедливості, солідарності та міжконфесійного діалогу як ключових елементів нової духовної парадигми.

А «Brief History of Spirituality» Філіпа Шелдрейка розкриває культурні, соціологічні та богословські аспекти християнської духовності. Ф. Шелдрейк демонструє, що духовні традиції здатні до адаптації, залишаючись живими та актуальними у відповідь на соціальні та культурні виклики, що робить його працю цінним внеском у вивчення християнської духовності як культурного та антропологічного феномену (Sheldrake, 2013).

Дослідження Брента Плейта «Religion, Art, Visual Culture: A Cross-Cultural Reader» розкриває взаємозв'язок між релігією, мистецтвом і візуальною культурою через аналіз релігійних традицій і художніх практик. У передмові Б. Плейт доводить важливість візуальної культури як основоположної для побудови релігійних уявлень та світосприйняття. У книзі виділяються п'ять ключових релігійних традицій (християнство, іслам, буддизм, індуїзм та іудаїзм), кожна з яких досліджується через певний візуальний медіум, що дозволяє провести компаративний аналіз сприйняття сакрального через візуальні образи (Plate, 2002).

Брент Плейт аналізує специфічну релігійну традицію в контексті візуальної репрезентації, пропонуючи культурологічний підхід до розуміння сакрального. Християнство досліджується через візуалізацію богословських концептів у живопису, іслам – через каліграфію та сакральне значення тексту, буддизм – через сади та зв'язок із просторовою та тілесною сакралізацією,

індуїзм – через медіатизацію образів у масових медіа, а юдаїзм – через архітектурні символи пам'яті, особливо у контексті музеїв та меморіалів.

При аналізі понять візуальної культури Brent Pleit спирається на праці культурологів та теоретиків мистецтва, таких як Міке Бал та Девід Морган, щоб обґрунтувати розширення терміну «візуальна культура» за межі «високого мистецтва» у контекст повсякденності та масових візуальних практик. Візуальна культура окреслюється як сукупність візуальних форм, залучених у культурні смисли, де релігійні зображення функціонують як медіатори духовного досвіду та культурної ідентичності.

Культурна та релігійна значущість зображень пояснюється Brentом Pleitom через компаративний метод, який дозволяє виявити, як сакральні образи набувають сенсу залежно від соціокультурного контексту. Наприклад, каліграфія в ісламі, на думку Б. Плейта, виконує функцію як тексту, так і візуальної форми сакрального, являючи собою синкретичний знак, який руйнує дихотомію «слово-образ».

Пояснюючи теорію релігійного бачення Brent Pleit має на увазі особливе семіотичне навантаження, оскільки передбачає, що акт візуального сприйняття трансформується в культурне сприйняття. Б. Плейт, спираючись на концепції візуальної антропології та соціальної феноменології, підкреслює, що релігійне бачення пов'язане з перцептивною та когнітивною практикою, що створює умови для досвідченого сакрального переживання в рамках конкретного культурного середовища.

Дослідження «Religion, Art, and Visual Culture» сприяє деконструкції бінарних опозицій (сакральне – профанне, слово – образ) і навіть поглибленню розуміння візуальної культури як динамічної системи знаків сакрального через культурні, соціальні та історичні призми (Plate, 2002).

Ріна Аря у своєму міждисциплінарному дослідженні взаємодії духовності та сучасного мистецтва «Spirituality and Contemporary Art» (Arya, 2016) акцентує увагу на новій парадигмі сакрального поза традиційними релігійними рамками, автор досліджує поняття духовності як неформального підходу до пошуку сенсу життя, часто в опозиції до матеріалістичних цінностей, та прагне відповісти на запитання: яким чином сучасне мистецтво здатне передати чи ініціювати духовний досвід?

Дослідниця розглядає поняття духовність як екзистенційну категорію, як універсальне прагнення особистісної трансценденції, незалежно від релігійних доктрин. Автор звертається до підходів культурологів, таких як Філіп Шелдрейк та Уейд Кларк Руф (Roof, 2001), для визначення духовності як глибинного прагнення до цілісного розуміння ідентичності, сенсу життя.

Сучасне мистецтво описується як каталізатор духовного досвіду, який залучає глядача до сприйняття через сенсорну, когнітивну і емоційну

залученість. Такі твори, як «Кратер Роден» Джеймса Террелла та інсталяції Ентоні Гормлі, є прикладами того, як концепції сакрального простору та світло-колірної динаміки використовуються для поглиблення суб'єктивного досвіду та створення ефекту присутності. Ці твори стимулюють глядача до споглядання та самосвідомості, спонукаючи до глибшої рефлексії.

Автор звертається до різних методологічних підходів, включаючи аналіз простору та висвітлення як факторів сприйняття, а також культурно-історичного контексту, який може змінювати та насичувати значення твору. Новаторські художні форми, такі як інсталяції, перформанси та медіа-мистецтво, описуються як нові можливості для сприйняття, що розширюють межі візуальної культури і дозволяють глядачеві пережити мистецтво як особистий духовний досвід.

Дослідження «Spirituality and Contemporary Art» демонструє, що сучасні художні практики стають важливими просторами дослідження духовності в умовах секуляризованого суспільства. Автор підкреслює, що мистецтво здатне створювати ситуації інтроспекції та самоусвідомлення, підводячи глядача до осмислення власного «я» та місця у світі, що, у свою чергу, розширює розуміння духовності та її значущості у сучасному культурному контексті (Агуа, 2016).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ключові висновки даного дослідження полягають в тому, що розуміння духовності, розширюється від історично релігійного поняття до більш універсальної концепції з сучасними психологічними та соціологічними перспективами як складної та багатовимірної конструкції. Традиційно вкорінена в релігійній практиці духовність розглядається як всеохоплююча найглибша цінність та значення, за якими люди орієнтують своє життя. Даний висновок узгоджується з точками зору вчених, які розглядають духовність як особистий і колективний пошук сенсу, ідентичності та трансцендентності за межами себе, а також підтримується дослідженнями соціальної психології щодо формування ідентичності та систем цінностей.

Стверджуємо, що духовність необхідно розуміти в її соціально-історичному контексті. Цей погляд підтверджується історико-критичними методологіями в релігієзнавстві, які розглядають релігійні переконання та практики як динамічні, сформовані унікальними історичними моментами та соціальними середовищами, в яких вони існують. Цей підхід припускає, що духовність неможливо повністю зрозуміти, не визнаючи її коріння в соціальних, політичних і культурних факторах, що відображає взаємозв'язок релігійної ідеології та суспільних потреб.

Розглядаємо духовність у відносинах і спільності, особливо в контексті суспільних цінностей, таких як соціальна справедливість, толерантність. Ця

перспектива кидає виклик індивідуалістичній орієнтації, яку часто асоціюють із сучасною «духовністю способу життя», роблячи наголос на духовності як засобі суспільної трансформації. Цей аспект духовності узгоджується з наголосом теології на зв'язку зі справедливістю та соціальним добробутом, де духовність позиціонує як центральна частина етичних і соціальних аспектів буття.

Підкреслюючи духовність як інтегративну, а не відокремлену від повсякденного життя, стверджуємо, що люди знаходять сенс життя, виходячи за межі власних потреб у гонитві за більш широкими, часто альтруїстичними цілями. Ця точка зору розглядає духовність як частину цілісного досвіду, який об'єднує емоційні, когнітивні та соціальні аспекти, що робить її фундаментальним аспектом як особистого, так і колективного благополуччя (Maslow, 1987). Крім того, цей підхід до духовності базується на сучасних поглядах того факту, що духовне розуміння та поведінка виникають у результаті динамічної взаємодії між розумом, тілом і середовищем.

Досліджуючи інтерпретаційний аспект духовності, припускаємо, що кожне покоління реконтекстуалізує духовні традиції, щоб вони відповідали соціокультурним реаліям. Це відображає герменевтичні підходи в теології та релігієзнавстві, де тексти та доктрини розглядаються не як статичні істини, а як розвиваюча мудрість, які необхідно активно інтерпретувати, щоб зберегти актуальність. Тож стверджуємо, що розуміння будь-якої традиції передбачає «злиття горизонтів», де минуле та сьогодення вступають у динамічний діалог, збагачуючи процес інтерпретації та дозволяючи духовності адаптуватися до мінливих потреб і цінностей.

Література

1. Arya, R. (2016). Spirituality and Contemporary Art. In F. Burch Brown (Ed.), Oxford Research Encyclopedia of Religion. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.209> (date of appeal: 11.10.2024).
2. Frankl, Viktor E. Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust. Random House Books. 2019. 160 p.
3. Maslow, A. H. Motivation and Personality. Third Ed. NY: Addison-Wesley, 1987.
4. Plate, S. Brent, Religion, Art, and Visual Culture: A Cross Cultural Reader. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
5. Roof, Wade Clark. Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion. Princeton University Press. 2001. 384 p.
6. Shelldrake, Philip, Spirituality: A Brief History. John Wiley & Sons. 2013. p. 272.

References

1. Arya, R. (2016). Spirituality and Contemporary Art. In F. Burch Brown (Ed.), Oxford Research Encyclopedia of Religion. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.209> (date of appeal: 11.10.2024) (eng).
2. Formative Spirituality: Vol. 1, Fundamental Formation. By Adrian Van Kaam. New York: Crossroad, 1983. 330 p. (eng).
3. Frankl, V. E. (2019). Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust. Random House Books. 160 p. (eng).
4. Maslow, A. H. (1987). Motivation and Personality. Third Ed. NY: Addison-Wesley (eng).
5. Plate, S. (2002). Brent, Religion, Art, and Visual Culture: A Cross Cultural Reader. New York: Palgrave Macmillan (eng).
6. Roof, Wade Clark. Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion. Princeton University Press. 2001.384 (eng).
7. Sheldrake, Ph. (2013). Spirituality: A Brief History. John Wiley & Sons. p.272 (eng).

SPIRITUALITY AS A DYNAMIC PROCESS: HISTORICAL, PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL PERSPECTIVES**N. S. Sidash**

The author presents a more scientifically detailed understanding of spirituality that views spirituality as an adaptive, multidimensional process rather than a rigid doctrine. Exploring spirituality in historical, psychological, and social frameworks provides a more complete picture of how spirituality serves as a source of individual meaning and social unity, as evidenced by contemporary interdisciplinary research, spirituality not only as a personal pursuit, but also a collective, historically determined practice that can shape ethical frameworks, societal norms, and ultimately human experience. It also examines the idea that spirituality, in its broadest sense, is a fundamental part of human identity and social life, revealing the complex, interconnected nature of beliefs, values, and culture.

Keywords: spirituality, dynamic process, adaptation, multidimensional approach, historical context.

Сідаш Наталія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ, Україна). E-mail: sidash@snu.edu.ua

Sidash Nataliia Serhiivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Foreign philology and translation Chair, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv, Ukraine). E-mail: sidash@snu.edu.ua